

A szerkesztőbizottság tagjai:

BARTHA ELEK, FÜLEMILE ÁGNES, KEMECESI LAJOS, KÓSA LÁSZLÓ,
KÜLLŐS IMOLA, MOHAY TAMÁS, PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, POZSONY
FERENC, SZARVAS ZSUZSA, VARGYAS GÁBOR.

Felelős szerkesztő:

VIGA GYULA

A szerkesztő munkatársai:

BÁTI ANIKÓ – JUHÁSZ KATALIN

A szerkesztőség címe: MTA BTK Néprajztudományi Intézet H–1014 Budapest I.

Országház utca 30. Telefon: (1) 356 99 39

Telefon/telefax: (1) 356 80 58, e-mail: vigagyula@gmail.com

TARTALOM

Tanulmányok és közlemények

- PÓCS Éva:* A magyar táltos és a honfoglaláskori samanizmus. Kérdések és feltevések 1
PALÁDI-KOVÁCS Attila: Teherhordó módok és eszközök
a Kisalföldön a 20. század első felében 47
S. LACKOVITS Emőke: Családszerkezet, rokonság, temetkezési rend
a Balaton-felvidéken 64
RISKÓ Kata: A folklórmozgalmak szerepe a szilicei tréfás verbuválás hagyományában 74

Kutatók és életművek

- VARGYAS Gábor:* Egymás tekintetében. Bíró Lajos magyar természetbúvár
és az új-guineai német misszionáriusok – egymásról 92

Viták, vélemények

- GRANASZTÓI Péter:* Tárgygyűttesek az életút elején 100
RICHTER Pál: Családi hagyományok és zenei kistájkutatás 107
BALOGH Balázs: Egy népzenei kutatás társadalomnéprajzi vonatkozásai 111
A. GERGELY András: Primitív perspektívák etnográfiai bája
A Perspektívák – művészet és etnográfia kiállítás törzsi és modern diskurzusról 115

Kitüntetettek előadásai

- ZENTAI Tünde:* Hímes templomok a Dél-Dunántúlon 118
PETI Lehel: Nyelvi keveredés és új identitás egy moldvai csángó településen 137

Könyismertetések

- Haasis, Lucas – Rieske, Constantin (Hg.): Historische Praxeologie (*Bednárík János*), Ellwanger, Karen – Hauser, Andrea – Meiners, Jochen (Hg.): Trachten in Lüneburger Heide und Wendland (*Liszka József*), Danglová, Ol'ga: Modrotlač na Slovensku (*Horváth Terézia*), Madzsarov, Dzseni: A szertartásbeli gesztus funkciója és szemantikája a magyar kultúrában (*Farkas Baráthi Mónika – Vindus Melinda*), Halász Péter: „Cserefának füstje hoztakikönyvemet...” (*Mirk Szidónia*), Sedlmayr Krisztina: Szalmakosarak (*Paládi-Kovács Attila*), Szabó Magdolna: Szalmakötőháziipar Erdélyben (*Cseh Fruzsina*), Mácza Mihály: Válogatott tanulmányok (*Kósa László*), Kovách Imre: Földek és emberek (*Horváth Gergely Krisztián*), Csoma Zsigmond: Paraszti virágkultúra Magyarországon (*S. Lackovits Emőke*), Aranyos-vidék honismereti monográfiája (*Vajda András*), Baksa Brigitta: Néprajz az iskolában (*Vasvári Zoltán*), Csinta Samu: A lélekmentő. Kallós Zoltán első kilencven éve (*Rudasné Bajcsay Márta*), Varga Norbert: Kígyótestvér. Népmesék és mondák Balogfalváról (*Magyar Zoltán*), Pozsony Ferenc: Háromszéki ünnepek (*Tátrai Zsuzsanna*), Karácsony Molnár Erika: Dúsgazdagolás. Egy székellyföldi farsangi dramatikus játék (*Tátrai Zsuzsanna*), Szőke Anna: A lélek és a valóság kapcsolata. Egy bácskai falu vallási élete (*Szigeti Jenő*), Kisdí Barbara (szerk.): Létkérdések a születés körül (*Farkas Judit*)

A könyv függelékében található tájszójegyzék és a kötetben előforduló településnevek magyar és román elnevezései segítik az olvasót az eligazodásban. Szintén itt olvashatjuk a román és angol nyelvű rezümét.

Ha valami kifogásolnivalót találhatunk e tartalmas kötetben, akkor az a magyar nyelvű előszó hiánya, amelyből megtudhatnánk, hogy mikor és hol jelentek meg a tanulmányok, miért választotta a szerző ezt a címet, hogyan válogatta össze a tanulmányokat. De az is elképzelhető, úgy gondolta a szerkesztő, hogy így, egy kötetben közzétéve talán több olvasóhoz eljutnak majd az írások, hiszen tudjuk, hogy évről évre egyre nehezebben áttekinthető a szakirodalom, és ezek a gyűjteményes kötetek megkönnyítik a tájékozódást úgy a szakemberek, mint az érdeklődő olvasók számára.

Sedlmayr Krisztina: Szalmakosarak. Straw Basket. A Néprajzi Múzeum Tárgykatalógusai 22. Budapest, 2015. (Néprajzi Múzeum) 156 p.

Paládi-Kovács Attila

A Néprajzi Múzeum mintegy két évtizede konok következetességgel folytatja gyűjteményeinek, tárgykollekcióinak a kutatás és a széles, érdeklődő közönség számára történő bemutatását. A múzeum 1150 darabos kosárgyűjteménye – s azon belül a közel 350 szalmából készült tárgy – ma már az intézmény digitális adatbázisában is elérhető. Mégis helyeslem a sorozatszerkesztő Szarvas Zsuzsa és a múzeumi vezetés felfogását a hagyományos tárgykatalógusok létjogosultságát illetően. Ez a sajátosan múzeumi műforma az internet, a digitális adathordozók korában is nélkülözhetetlen eszköze a tárgyi világban való eligazodásnak; a formák, technikák, a tárgytörténet, a tárgyszociológia, a mindennapi tárgyhasználat és a tárgynevek (fogalmak) beható tanulmányozásának.

„Ez a katalógus a szalmakosarakat önálló témaként, a Néprajzi Múzeum háztartás-gyűjteményében őrzött 345 tárgy idetartozó tárgyat pedig önálló kollekcióként kezeli” – olvashatjuk a kötet bevezetőjében. A szerző, Sedlmayr Krisztina helyesen gondolja, hogy a szalmából készült kosarak és mindenféle tároló eszközök tematikus rendjének megállapítása, a formák és funkciók rendszerezése, a tárgyaknak az előállításra, valamint a használatra is kiterjedő bővebb leírása és a szöveget megvilágító, egyben a szemet gyönyörködtető képi megjelenítése, nyomtatásban közzététele nagyon is igényli a tárgykatalógus jól kidolgozott műfaját. A gyűjtemény és a kutatás történetének felvillantása, ez esetben Csalog Zsolt fiatalkori kosár tanulmányainak méltatása, a katalógus tudományos megalapozását elvégző bevezető tanulmány érdeme. Rámutat, hogy a magyar népi fonástechnikák terminológiai és tipológiai rendszerezésének nehéz feladatát Csalog Zsolt máig kiadatlan egyetemi szakdolgozatában végezte el, kitekintve az akkor még nehezen elérhető nemzetközi szakirodalomra is. Csalog a kosárfonás úgynevezett spiráltechnikáját önálló tanulmányban elemezte (Néprajzi Értesítő 1963).

A katalógus bevezetője megemlíti, hogy a gyékényből fonott kosarak és egyéb tároló edények, szállító eszközök készítése, használata történetileg megelőzte a rozsszalmából fonott tárgyakét. *Gyékény* szavunk ótörök eredetű jövevény, átvétele a honfoglalást megelőző időkben történhetett. *Rozs, gabona, szalma* szavunk szláv eredete a földműves életmód és a kultúrnövény honfoglalás utáni meggyökeresedésére enged következtetni.

A Néprajzi Múzeum legújabb tárgykatalógusa a rozsszalmából fonott tárgyakat a régi háztartásokban betöltött funkciója alapján hét nagyobb csoportba sorolja: 1. Terménytárolók, tojástartók. 2. Szakajtók, vékák. 3. Karos- és füles kosarak. 4. Különféle tároló eszközök (sótartó, evőeszköztartó, palacktartó, pincetok, tyúkültető kosár). 5. Kenyértartó kosarak. 6. Varrókosarak. 7. Aszalókosár, párszárító. A katalógus ebben a sorrendben, a kategóriákon belül pedig a leltári számok évekre uta-

ló rendjében mutatja be a kollekció egyes tárgyait. A múzeumi leíró karton adatai mellett minden egyes tárgy színes fényképét is közli, s megadja a tárgyak fotójának, rajzának korábbi közlésével vagy annak hiányával kapcsolatos információkat is. Az egyes kategóriákba tartozó tárgyak számát, jelentőségét kördiagram szemlélteti (11. o.). Kiderül belőle, hogy például a terménytartó és tojástartó edényeket a gyűjteményben 129, a szakajtók, vékák csoportját 126, de a párszáritó, aszaló rendeltésűeket csupán 8 tárgy képviseli.

A kötet bevezetője gondosan követi a szalmakosarak múzeumi kollekciójának történetét az 1873-as bécsi világkiállítástól, Xántus János gyűjtésétől kezdve, a Jankó János által 1897-ben vásárolt, majd a Bátky gyűjtéséből származó tárgyakon át az 1950-60-as évek nagyobb mérvű gyűjteménygyarapításáig. Akkoriban Fél Edit, Kresz Mária, Csilléry Klára, Boross Marietta, Morvay Judit, Hofer Tamás és mások gyarapították érdemben a múzeum háztartás-gyűjteményét, azon belül a szalmakosarak számát. Feltűnő, hogy a közel 350 darabos kollekció több mint egyharmada Vas és Zala megyéből származik, kisebb súllyal szerepel a Dunántúl többi része, még kevesebb tárgy került be az Északi-középhegység és az Alföld tájairól (Nyírség, Hajdúság, Homokhátság). Tegyük hozzá, hogy az 1920-ban meghúzott országhatáron kívül eső területekről csupán hírmondóként került be néhány szalmakosár a fővárosi múzeum gyűjteményébe.

A bevezető tanulmány részletesen ismerteti a vizsgált kosarak nyersanyagának, a rozsszalmának az előállítását, a rozsz cséplésének módjait, a kosárkötéshez szükséges egyéb anyagok (füzvestző, szij, szíjács) beszerzését és a *fűzőtű*, *kosárkötő tű* formáit. A múzeumi leíró kartonok nyomán kiemeli, hogy „A véka- és kópicfonáshoz ár kell, furdancs és szíjács... Ha nem elég szorosak az öltések, ami kezdő kosárkötőknél gyakran előfordul, akkor a szakajtó kifordul.” Tanulságos megállapítás, hogy míg a gyékénymunkával mindkét nem foglalkozott, a szalmafonás kifejezetten férfimunka volt. Zömmel helyi, paraszti specialisták foglalatossága volt, szemben a vesszőkosarak készítőivel. Szalmakosarat ritkán lehetett piaci, vásári árusoknál látni, vándorárusnál annál inkább.

Az edények, tárolók mellett szó esik a tanulmányban a spirálfonású szalmakalapról, lábtörlőről, falvédőről, sőt az ökörkalapról is (18. o.) Utóbbinak egy példányát Velem községben gyűjtötte Morvay Judit. Az ökör nyakát esős időben a feltöréstől védő, ígára tűzhető „ökörkalap” rajzát Rábakeresztúrról közli a *Magyar néprajz* I. 1-es kötete (2011. 409. o.), a nyugati végekre jellemző tárgy a szombathelyi múzeumban is megtalálható.

Más kollekcióba tartozik a bevezetőben érintett és fényképen is bemutatott két méhkas (21. o.). Ezeket nem szabadna „kaptár”-nak nevezni a képalírásban sem, mivel az egy másik típusba tartozó méhkas neve! A szövegben használt *méhkas* szolgál a vesszőből, szalmából, gyékényből fonott tárgyak megnevezésére. A „farkasfej” a „farkasgégén eresztett” hiedelemkörrel kapcsolatos, szerves része a hazai méhészettel kapcsolatos hiedelmeknek; nem érdemes etnikus hagyományt keresni benne. A Felföldön a méhkasok gyakori formája volt az emberalakot formázó, fatörzsből, faodúból készült *bodon*. Az ember alakú szalmakosok készítői feltehetően azt próbálták utánozni.

A szalmakosarak szerepének változása a falusi háztartásokban jól tükrözi az életmód lassú, de időnként felgyorsuló változásának menetét. Például a szakajtók a kenyérsütés elhagyását követően másodlagos funkciókba kerültek. A nagyobbak termények, a kisebbek só vagy háztartási eszközök tárolására szolgáltak. A megkopott szakajtók végül baromfietetésre, krumpli- és zöldséghámozásra még alkalmasak lehetnek. A „tárgyak élete” (Kiss Lajos) a szalmakosarak esetében néhány évtized után véget ért.

A bevezető tanulmányt 45 fénykép (közte néhány vázlatrajz) illusztrálja. Ezek a fotók többnyire használat közben mutatják be a tárgyakat vagy a velük kapcsolatos munkaműveleteket. A tanulmány szövegének angol változata fényképek nélkül követi a magyart (pp. 32-45). A fényképalírások és a

lábjegyzetek angol verziója azonban értelmezhetővé teszi a katalógus tárgyainak dokumentációját. A gyűjtemény-bemutató elején a bevezető fejezet címei és a hét tárgycsoport nevei olvashatók angolul, a tárgyakra vonatkozó egyedi, a leíró kartonokról átvett információk nem. Ám a rovatok angol megnevezései és a rövidítések angol jegyzéke ezek megfejtését is nagyban támogatják (47. o.) A tárgykatalógusok sorozatának 22. száma színvonalasan teszi hozzáférhetővé a Néprajzi Múzeumnak a címben megjelölt kollekciját.

Szabó Magdolna: Szalmakötő háziipar Erdélyben. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2015. 275. p.

Cseh Fruzsina

Jelen kötet azon túl, hogy a címéhez híven az erdélyi szalmakötő háziipart mutatja be a szerző terepmunkái nyomán, jóval többet is kínál. Szabó Magdolna a háziipari ágazat szakirodalmi és forráskutatásának földrajzi és időbeli teljességére törekedett. Határozott és jól áttekinthető viszonyrendszerben helyezte így el a kutatott erdélyi falvakat, s nagymértékben hozzájárult a szalmakötő háziipar technikai és történelmi adatainak további rendszerezéséhez. Az ilyen irányú munkálatokhoz szolgál irányítúvel a bevezetésben részletezett célkitűzéseivel, kutatási módszertanának, illetve a szakirodalmi előzmények ismertetésével, amelyek tanúsítják, hogy egy kézműves ágazat monografikus feldolgozása több pusztán technikátörténetnél, annál jóval sokrétűbb, s holisztikus szemléletmódot kíván a kutatótól. A háziipari ágazatok szervesen kötődnek az adott tájhoz, amelyben üzik őket, ezért elengedhetetlen a táj és történelme bemutatása.

Tovább növeli a szerző által elvégzett munka jelentőségét az a tény, amit ő maga is említ, miszerint „...a háziipar a statisztikai, ipartörténeti kutatók szemében marginális terület.”(19.o.). Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a háziipart jóval később és kisebb mértékben szabályozták, mint a képzéshez kötött iparokat, nem voltak intézményei, így kevesebb írott forrás áll rendelkezésre. Holott egy adott régió vagy település szempontjából gyakran identitás meghatározó szereppel bír, s gazdasági súlya is évtizedekig jelentős lehet. A háziiparok múltjának feltárása és jelenének nyomon követése tehát nem csak ipartörténeti szempontból sürgető, de hasznos adatokkal tud szolgálni településtörténeti, gazdaságtörténeti és társadalomtörténeti kutatásokhoz is. A felhasználható forrásokat a szerző részletesen ismerteti.

A kötet tematikailag logikusan, jól felépített. A háziiparral kapcsolatos definíciók tisztázása után Szabó az európai és magyarországi szalmafeldolgozás történetének főbb fordulópontjait összegzi. A *szalmakötés, szalmafonás* alapanyagainak rendszerezését, technológiai alapfogalmainak meghatározását az iparág pontos definiálása zárja; elhatárolja az a nyersanyag-feldolgozástól az értékesítésig egy adott család által végzett tevékenységet a tömegesebb igényeket kiszolgáló, kereskedő vagy vállalkozó megrendelésére dolgozó alapanyag-előállításától. A fogalmi tisztázások során Szabó mindig hivatkozik az európai kutatások eredményeire.

Külön alfejezet jut a teljes hazai háziipar történetének és jelentőségének az iparfejlődésben, illetve a nemzeti reprezentációban. A kérdéskört a kifejezetten a szalmakötéssel foglalkozó kötethez mérten tágan taglaló rész kétségtelenül biztos háttérképet nyújt ahhoz, hogy meghatározzuk a szalmakötő háziipar jelentőségét és helyzetét a múltban és napjainkban. A gyáripari szintű szalmafeldolgozás történetét a kezdetektől, az európai üzemek részletes ismertetésétől kezdi a szerző, s folytatja a hazai szalmakalapos központokkal és üzemekkel, mindezt képi forrásokkal illusztrálva. A többi háziipari ágazathoz hasonlóan a szalmakötés sem maradhatott ki az országos és vilákiállítások tár-